

K PROBLÉMU PRISUDZOVANIA MENTÁLNYCH STAVOV

JURAJ BÁNOVSKÝ, Katedra filozofie FHV UMB, Banská Bystrica

BÁNOVSKÝ, J.: On the Attribution of Mental States
FILOZOFIA 68, 2013, No 6, p. 530

The objective of this paper is to compare the theory theory and the theory of modularity. It is argued that the theory theory approach does not offer sufficient description of the ability to attribute mental states. The focus is on evaluation of evidence coming from various cognitive deficits, especially Autistic Spectrum Disorder. The paper suggests that the attribution of mental states is typically based on an implicit, mandatory and fast processing as opposed to inferential acquisition of knowledge.

Keywords: Theory of mind – Theory theory – Modularity – Autism

Úvod. Teóriu mysle môžeme charakterizovať ako schopnosť predvídať a chápať správanie iných (ale i seba samých) prostredníctvom prisudzovania mentálnych stavov a používania výpovedí s propozičnými postojmi. Diskusia o charaktere teórie mysle je produktívna tak vo filozofii, ako aj vo vývinovej psychológii, o čom svedčí množstvo publikácií a textov v periodikách z oboch disciplín. V riešeníach tohto problému je možné vyčleniť viacero prístupov, no medzi najčastejšie používané patria teória formovania teórie (*theory theory*) a teória modularity, ktorých extrémne podoby reprezentujú empirický a nativistický pól diskusie.

V nasledujúcom texte sa pokúsím ukázať, že hoci obidva prístupy majú svoje nedostatky, zdá sa, že modularita predsa len ponúka vhodnejšie vysvetlenie istých fenoménov. Budem sa zaoberať východiskami teórie formovania teórie poukazujúcimi na to, že tento prístup neponúka celistvý obraz teórie mysle (má napríklad problém vysvetliť rýchly a implicitný charakter vnímania správania ako riadeného mentálnymi stavmi, vysokú istotu, s akou ľudia používajú teóriu mysle, nezávislosť od IQ a taktiež rýchly a skorý proces osvojovania si schopnosti čítať myseľ). Na druhej strane teória modularity ponúka lepšie vysvetlenie tých charakteristických črt schopnosti pripisovať mentálne stavy, s ktorých ozrejmiením má teória formovania teórie problém, hoci i táto teória musí čeliť istým námietkam (napríklad neudržateľnosť tézy o špecifickosti domény a o informačnej uzavretosti). V texte budem pracovať s príkladmi zo špeciálnych vied (obzvlášť z kognitívnej psychológie), keďže sa domnievam, že analýza charakteru kognitívnych procesov môže viesť k objasneniu filozofických problémov týkajúcich sa povahy teórie mysle. Medzi problémy, ktorých riešením sa budem zaoberať, patria napríklad úloha konceptuálneho rámca, interpretácie a percepcie v procese pripisovania intencionality, explicitnosť alebo implicitnosť tohto procesu, otázka istoty a zdôvodnenia poznatkov o mentálnych stavoch iných. Skúmanie týchto oblastí by mohlo prispieť k diskusii o povahe architektúry mysle, k odpovedi na otázku, či ide o štruktúru skladajúcu sa zo špecializovaných funkčných jednotiek, alebo naopak

z „veľkých sietí“ propozičného charakteru podmienených „globálnymi“ procesmi.

Teória teórie. Súčasní zástancovia teórie formovania teórie sa odvolávajú na Wilfrida Sellarsa a jeho príznačne nazvaný text *Empirizmus a teória mysle* (Sellars 1956) ako na jeden zo základných kameňov ich prístupu. V záverečných častiach tohto textu Sellars načrtáva myšlienkový experiment, ktorý je namierený proti karteziánskej paradigme, podľa ktorej poznanie našich mentálnych stavov (presvedčení a túžob) je nám priamo dané (Sellars 1963, § 48-63). Cieľom mýtu „o rylovských predkoch“ (pomenovaných podľa G. Ryla) je ukázať, že naše poznanie pojmov mentálneho slovníka je možné vysvetliť ako poznanie odvodené, získané podobným spôsobom, ako pri konštruovaní teórií, a teda ako poznanie teoretické.

Veľmi zjednodušene zreprodukované: Predstavme si, že kedysi dávno existovalo spoločenstvo ľudí, ktorí mali sofistický jazyk obsahujúci logické spojky, modality a metajazykové termíny. Boli by to „ľudia, ktorí by už ovládali rylovský jazyk, pretože filozofická situácia, ktorú chceme objasniť, sa netýka problému osvojenia si jazyka referujúceho na verejné vlastnosti verejných objektov, ale týka sa problému učenia sa hovorenia o vnútorných udalostiach a bezprostrednej skúsenosti“ (Sellars 1963, 178-179). Títo rylovskí predkovia sú schopní opisovať, analyzovať a predvídať správanie predmetov a aj iných osôb, avšak bez toho, aby používali termíny odkazujúce na ich vnútorné stavy. Hrdinom Sellarsovho mýtu je geniálny Jones, ktorý urobí zásadný objav, že ľudia majú racionálne vnútorné stavy aj vtedy, keď to priamo v ich správaní nepozorujeme, a že tieto vnútorné stavy sú príčinou ich zjavného, verejne prístupného správania. Na vysvetlenie a predvídanie správania iných (ale i nášho vlastného) Jones vypracuje teóriu, ktorá postuluje nepozorované prvky (myšlienky a dojmy) podobne, ako prírodné vedy postulujú nepozorované entity na kauzálne vysvetlenie pozorovaných javov. Jonesova teória sa v jeho komunite rýchlo ujme ako veľmi efektívny nástroj porozumenia druhým (a sebe samým) a „rylovci“ tak môžu začať zdôvodňovať správanie prostredníctvom prisudzovania „vnútornej reči“ a pojmov vhodných na túto úlohu. Používateľom tejto teórie nebude nič brániť ani v tom, aby začali pracovať s hypotetickými entitami vyššieho stupňa – s myšlienkami o myšlienkach, s presvedčeniami o presvedčeniach, s presvedčeniami o túžbach atď., a aby si tak vytvorili plnohodnotnú teóriu mysle.

Je zrejmé, že takéto zdôvodnenie pôvodu prisudzovania pojmov mentálneho slovníka rezonovalo a ešte stále rezonuje medzi mnohými, ktorí sa zaoberajú oblasťou ľudovej psychológie. V súčasnosti je jednou z najvplyvnejších zástankyň teórie formovania teórie Alison Gopniková, autorka kníh *Filozofické dieťa* (2010), *Kauzálne učenie* (2007) alebo *Vedec v kolíske* (1999; spolu s A. N. Meltzoffom a P. K. Kuhlovou). Gopniková charakterizuje pozíciu „teórie formovania teórie“ (*theory theory*) nasledujúcim spôsobom: „Domnievame sa, že deti sa učia o myšlienkach tak, že sú psychológmi. Robia predikcie, experimenty, snažia sa vysvetliť to, čo vidia a formulujú nové teórie na základe toho, čo už vedia“ (Gopnik 1999, 55-56). „Deti vytvárajú a revidujú teórie takým istým spôsobom, ako to robia vedci. Ako sa zdá, tento názor veľmi dobre vysvetľuje prinajmenšom niektoré typy kognitívneho vývinu. Nazývame ho teóriou formovania teórie (*theory theory*)“ (Gopnik 1999, 155). Ako je zrejmé z uvedených citátov, osvojovanie si schopnosti chápania mentálnych stavov sa podľa Gopnikovej deje prostredníctvom doslova takého istého procesu,

aký používajú vedci. Znamená to, že poznávanie mysli je chápané ako systematický proces získavania a spracovávaní informácií, založený na pomerne zložitej epistemologickej metodológii, na viac-menej explicitne prítomných pravidlách inferencie, na postulovaní abstraktných nepozorovateľných entít, ktoré majú umožniť kauzálne vysvetlenie, na formulovaní a testovaní hypotéz a na schopnosti postupne hodnotiť, porovnávať a revidovať teórie.

Moduly. Proti takémuto ponímaniu schopnosti chápať pojmy mentálneho slovníka bolo vznesených množstvo námietok z viacerých táborov, no jedny z najsilnejších argumentov vychádzajú z pohľadu na teóriu mysle ako na modulárny systém. Zástancovia modularity sa pozerajú na uvedené tvrdenia empirikov o formovaní schopnosti hovoriť o mysli skepticky a prikláňajú sa k názoru, že ide o vrodenu predispozíciu (Leslie et al. 1999; Baron-Cohen 1995). Opierajú sa o fakt, že deti sú schopné už vo veľmi ranom veku (päť rokov) pochopiť a nárať s vysoko abstraktnými komplexnými entitami, na ktoré sa nedá jednoducho ostentívne referovať, napriek tomu, že ich explicitné schopnosti vykonávať čo i len jednoduché výpočty sú veľmi limitované. Na zdôvodnenie nativistického vysvetlenia pôvodu teórie mysle boli používané podobné argumenty ako na zdôvodnenie vrodenej univerzálnej gramatiky (Chomsky 1980), obzvlášť argumenty vychádzajúce z nedostatočného množstva stimulov na to, aby si deti i s podpriemernou inteligenciou dokázali vytvoriť v tak krátkom čase na základe limitovaného množstva vstupných dát teóriu, ktorú v Sellarsovom mýte sformuloval génius Jones.

Koncept modulov sa do popredia nativistických teórií dostal potom, čo Jerry Fodor publikoval *Modularitu mysle* (Fodor 1983). Táto teória vychádza z predpokladu, že komplexné systémy je možné analyzovať tak, že ich rozdelíme na štruktúru navzájom interagujúcich jednoduchších podsystémov – modulov. Tie umožňujú spracovanie vstupných dát a ich transformáciu do výstupov, ktoré sú ďalej prístupné centrálnemu spracovaniu, ktoré na nich môže vykonávať operácie vyššieho stupňa. Predpokladom modularity je teda izolovateľnosť jednotlivých jednotiek so špecifickou funkciou a odhalenie hierarchickej štruktúry skladajúcej sa zo siete uzlov (jednotiek vykonávajúcich isté operácie) a limitovaných spojení medzi nimi. Fodor vo svojej práci *Modularita mysle* charakterizuje moduly ako štruktúry, ktoré sú vrodene, majú špecifickú doménu, ktorú povinne spracovávajú, prístup k ich činnosti zo strany centrálnych procesov je obmedzený, pracujú rýchlo, sú informačne uzavreté, majú „plytké“ výstupy, sú viazané na isté neurónové štruktúry so špecifickým priebehom vývinu a so špecifickými typmi porúch. Funkciou takto ponímaných modulov je objasniť obzvlášť procesy týkajúce sa percepcie a používania jazykových výrazov.

Skôr, než sa podrobnejšie pozrieme na otázku, či schopnosť pripisovať intencie má modulárny, alebo „teoretický“ charakter, prípadne akú úlohu v nej zohrávajú moduly a „teórie“, bolo by vhodné demonštrovať špecifickosť obidvoch nástrojov a ich odlišný charakter na príkladoch.

Interakcia modulov a teórií. Vzťah modulov a „teórií“ môžeme sledovať na viacerých úrovniach fungovania mysle. Pokúsím sa ho objasniť prostredníctvom príkladov reprezentujúcich nižšie úrovne kognície (percepcia dĺžky úsečiek a o niečo komplexnejšie rozpoznávanie tvárí) s tým, že dôsledky vyplývajúce z analýzy týchto príkladov bude potom

možné použiť ako východisko skúmania charakteru vyšších kognitívnych funkcií, a teda i skúmania teórie mysle.

Na ozrejmienie vzťahu modulov a teórií (konceptuálnych štruktúr) sa často používa príklad ilúzie Müller-Lyer (napr. Fodor 1983, ale i Gopnik 1996). Moduly sú v tomto prípade zodpovedné za to, že rovnobežné úsečky *vidíme ako* rôzne dlhé napriek tomu, že *vieme, že* v skutočnosti je ich dĺžka rovnaká. Modularita je zodpovedná za informačnú uzavretosť a izolovanosť reprezentácií produkovaných modulmi vo vzťahu k poznatkom, ktoré prichádzajú „zhora“ – z centrálnych procesov. Trvalý charakter ilúzie je znakom povinného spracovávaní špecifických vstupov z istej domény (úsečky ukončené šípkami orientovanými von alebo dnu spúšťajú vnímanie v kontexte perspektívy), pričom ide o spracovanie, ktoré ponúka svoje výstupy okamžite vo forme vnímania istých vecí istým spôsobom. Naproti tomu teoretické, konceptuálne poznanie, na základe ktorého *vieme, že* úsečky sú rovnako dlhé napriek tomu, že ich *vidíme ako* odlišné, sa zakladá na zdôvodnení prostredníctvom všeobecnej metódy (merania), ktorá je aplikovateľná na množstvo prípadov. Zdôvodnené poznanie o rovnakej dĺžke sa opiera o inferenciu z explicitne použitých pravidiel. Na rozdiel od tohto inteligentného, ale pomalého procesu pôsobia moduly ako „hlúpe“ (Fodor 1985), avšak, čo je podstatné, sú rýchle – ponúkajú okamžitú odpoveď, o ktorej máme istotu, čo je evolučne veľmi vhodné aj napriek istým nedokonalostiam.

Ako ďalší príklad ilustrujúci odlišný charakter modulov a „teórií“ môžeme uviesť komplexnejšiu schopnosť rozpoznávať tváre a paralelne s tým deficit tejto schopnosti – prosopagnóziu (z gréckeho *prosopon* – tvár, *agnosia* – nepoznať). Je zrejmé, že schopnosť rozpoznávať tváre spĺňa charakteristiky modularity – povinné spracovávanie špecifickej domény, ktorá je veľmi rýchlo, až automaticky rozpoznávaná, pričom, ako sa zdá, táto schopnosť je viazaná na isté neuronové štruktúry (*fusiform gyrus*), má špecifický priebeh vývinu a môže trpieť špecifickými poruchami. V protiklade k modulárnemu charakteru rozpoznávania tvári v prípade deficitu tejto schopnosti do popredia vystupuje „teoretický“ typ poznávania, ktorý akoby plnil záložnú funkciu v prípade, že zlyhá špecializovaný modul. Môžeme to demonštrovať na prípade človeka trpiaceho prosopagnóziou, ktorý uvádza Oliver Sacks (Sacks 1986). Dr. P. „rozpoznal“ Einsteinov portrét, pretože sa nechal viesť charakteristickými vlasmi a fúzmi a čosi podobné sa stalo aj v prípade jedného alebo dvoch ďalších ľudí. „Ach, Paul!“ – povedal, keď videl portrét svojho brata. „Tá hranatá brada, tie biele zuby – Paula spoznám všade!“ Bol to však Paul, koho rozpoznal, alebo len jedna či dve z jeho črty, na základe ktorých mohol zdôvodniť rozpoznanie identity daného človeka? Bez prítomnosti zreteľných „znakov bol úplne stratený“ (Sacks 1986, 14). Namiesto rýchleho, implicitného „vnímania ako“ je v prípade prosopagnózie používané „teoretické“ poznávanie zakladajúce sa na formulovaní hypotéz („To je môj brat“), explicitnom usudzovaní z istých dôkazov a na aplikovaní všeobecnej metódy, ktorá nie je limitovaná na špecifickú doménu. Sackom spomínaný prosopagnostik teda môže mať pravdivé zdôvodnené presvedčenie o tom, že pred ním sedí jeho brat (v prípade, že tak usudzuje na základe toho, že osoba má isté črty výzoru jeho brata, prišla za ním vtedy, keď za ním chodí brat, správa sa ako jeho brat a skutočne to jeho brat je), no napriek tomu by povedal, že takémuto poznaniu niečo chýba, pretože si tým nie je istý, tvár *nevidí*

ako tvár svojho brata – chýba epistemická istota „videnia ako“.

Domnievam sa, že uvedené príklady, demonštrujúce odlišný charakter modulov a teórií na nižších kognitívnych úrovniach, nám umožnia vrhnúť isté svetlo i na otázku týkajúcu sa charakteru schopnosti prisudzovať intencie. Na základe istých znakov tejto schopnosti je možné argumentovať v prospech tvrdenia, že teória mysle má modulárny charakter – ako sme už spomenuli, príklady podporujúce vrodenný charakter tejto schopnosti sú pomerne presvedčivé a jestvuje aj množstvo dôkazov o tom, že táto schopnosť sa viaže na špecifické oblasti mozgu (Castelli et al. 2000), má špecifickú vývinovú postupnosť a v jej poruchách možno nájsť isté pravidelnosti (Lillard et al. 2005). Je taktiež pravdepodobné, že systém teórie mysle má hierarchickú štruktúru, v ktorej moduly vyššej úrovne vykonávajú operácie na výstupoch nižších modulov (napríklad Baron-Cohen 1995). Ďalšími charakteristickými znakmi modulárnych systémov, podobne ako v prípade vnímania dĺžky čiar a identifikácie tváří, sú povinné spracovávanie vstupov patriacich do špecifickej domény a rýchle sprístupňovanie výstupných reprezentácií. Výsledky experimentov, v ktorých sa skúmalo vnímanie krátkych animácií zobrazujúcich geometrické útvary pohybujúce sa špecifickým spôsobom, hovoria v prospech toho, že schopnosť prisudzovať mentálne stavy pôsobí rýchlosťou a so záväznosťou spracovávania typickou pre modulárne systémy. Jednoduché animácie, zobrazujúce napríklad dva trojuholníky a kruh pohybujúce sa po obrazovke tak, aby v pozorovateľoch vzbudzovali dojem, že ide o zložitú situáciu (napríklad zvädzanie, flirtovanie), boli prvýkrát použité Heiderom a Simmelovou (Heider, Simmel 1944) a stali sa veľmi populárnym prostriedkom výskumu teórie mysle v posledných rokoch (Klin 2000; Abell et al. 2000; McAleer 2011).¹

V jednom z týchto experimentov (Abell et al. 2000) pohybujúce sa geometrické útvary reprezentovali tri typy situácií: náhodný pohyb, pohyb zameraný na dosiahnutie istého cieľa (napríklad naháňanie, imitovanie druhého) a situáciu vyžadujúcu prisudzovanie presvedčení a túžob (napr. prehováranie, posmievanie sa, prekvapenie druhého, zvädzanie). Experimenty demonštrovali vysokú úspešnosť a zhodu typicky sa vyvíjajúcich pozorovateľov pri zaraďovaní sledovaných animácií do jednej z troch kategórií a aj pri priradovaní vhodného opisu. Zdá sa teda, že môžeme hovoriť o povinnom spracovávaní v tom zmysle, že istý typ vstupov spôsobí zapnutie modulu, prostredníctvom ktorého pozorovateľa vnímajú procesy istým spôsobom. Veľmi nízky počet chýb pri určovaní vhodného typu opisu situácie a rýchlosť opisu obzvlášť v prípade situácií vyžadujúcich použitie mentálneho slovníka nasvedčujú tomu, že schopnosť prisudzovať mentálne stavy funguje do veľkej miery automaticky, má implicitný charakter, teda má charakter modulu. Možno tiež konštatovať, že výsledky spomínaného experimentu boli podstatne lepšie a viac konvergujúce, než keby úloha vyžadovala inferenciu k najlepšiemu vysvetleniu, na základe abduktívneho formulovania hypotéz a ich testovania, čo by bolo časovo náročné, pravdepodobne menej úspešné a zhoda medzi participantmi by nebola až taká veľká. Proti „teoretickému“ charakteru prisudzovania intencií aktérom zobrazovanej sociálnej situácie svedčí

---

¹ Príklady animácií možno nájsť napríklad na www.youtube.com vyhľadáním Heider Simmel.

i to, že na výsledky nemalo vplyv verbálne IQ ani metajazykové schopnosti participantov (Klin 2000). Pri opise situácie vyžadujúcej interpretáciu používajúcu teóriu mysle respondenti akoby *videli* jednotlivých aktérov *ako* túžiacich (zviest'/presvedčiť/oklamať...), respektíve ako majúcich presvedčenia o zámeroch iných aktérov. Samozrejme, na základe vonkajších informácií môžeme prehodnotiť naše čítanie situácie a pochopiť ju novým spôsobom v rámci zmeneného kontextu, no to, že situácia je *vnímaná ako* týkajúca sa aktérov s teóriou mysle, zostáva zachovaná. „Zdá sa, že interpretácie s použitím teórie mysle [...] sú relatívne [...] rýchle (typicky sa vyskytujú bez dlhého a namáhavého usudzovania) a záväzné (nemôžeme situáciu interpretovať inak, ako interakciu aktérov riadiacich sa intenciami, hoci konkrétnu podobu interpretácie môžeme ignorovať)“ (Scholl & Leslie 1999, 135). Istota, s akou sa respondenti zhodli na správnom type opisu (náhodný, zameraný na cieľ, vyžadujúci prisúdenie intencií), a subjektívne pociťovaná istota, pokiaľ ide o prežívanie vnímania animácie ako zobrazujúcej situáciu istého typu, tiež potvrdzujú predpoklad, že schopnosť prisudzovať mentálne stavy má znaky modulu.

Ako sa zdá, na základe uvedených dôsledkov vyplývajúcich z výsledkov experimentov postavených na analýze percepcie animácií Heidera a Simmelovej a taktiež na základe zjavných podobností s funkciou modulov v prípade vnímania – či už ilúzie Müller-Lyer, alebo percepcie tváří – môžeme usudzovať na modulárny charakter teórie mysle. Znamená to taktiež, že v prípade deficitu modulom podmienenej schopnosti by sme mali sledovať podobný vzor ako v prípade prosopagnózie, t. j. kompenzáciu prostredníctvom teoretického, konceptuálneho mechanizmu.

Deficit teórie mysle. Ľudia s autizmom, ktorí sa najčastejšie spomínajú v súvislosti s deficitom teórie mysle, odpovedali pri sledovaní animácií náhodného alebo na cieľ zameraného pohybu rovnako ako kontrolná skupina, odlišný bol však ich opis animácií evokujúcich správanie motivované presvedčeniami a túžbami. Pri opise týchto situácií robili podstatne viac chýb Castelli (Castelli et al. 2002), Klin (Klin 2000) i Abell (Abell et al. 2000) usudzujú, že nízka frekvencia používania pojmov slovníka teórie mysle (u participantov s autizmom a s Aspergerovým syndrómom) a taktiež používanie opisov nevhodných na danú situáciu svedčia o zníženej schopnosti priebežne a rýchlo (*on-line*) prisudzovať aktérom situácie mentálne stavy (*mentalising*). Taktiež sa zdá, že opisy animácií v spomínanej skupine participantov sprevádzala subjektívne pociťovaná neistota typická pri riešení problémov vyžadujúcich použitie hypotéz.

Testy prostredníctvom animácií Heidera a Simmelovej sú špecifické v tom, že na rozdiel od iných často používaných testov (test nesprávnych presvedčení druhého stupňa, *smarties* test a i.) nemajú propozičný charakter. Ich riešenie nemá inferenčný charakter, skôr sa zdá, že je prítomné priamo v percepcii. Za predpokladu, že prijmeme hypotézu o module schopnosti prisudzovať mentálne stavy, ktorý by mal zabezpečovať rýchlo prístupné reprezentácie, deficit tohto modulu nám umožní vysvetliť, prečo majú ľudia s deficitom teórie mysle, avšak s vysokým IQ, problém s opisom animácií Heidera a Simmelovej napriek tomu, že sa im podarilo zvládnuť iné testy, v ktorých je možné dopracovať sa k správemu riešeniu pomocou logického usudzovania, „teórie“.

Zdá sa, že podobne ako v iných prípadoch deficitov istého modulu (spomínali sme

prosopagnóziu) aj v tomto prípade plní teória záložnú funkciu a jej všeobecne aplikovateľné metódy inferencie sú používané v prípade nedostatočnosti reprezentácií produkovaných špecializovaným mechanizmom. Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch aj tu môžeme povedať, že i v prípade teórie mysle je prítomná dichotómia medzi implicitným mechanizmom umožňujúcim rýchle čítanie vnemov bez značného úsilia, ktoré je sprevádzané subjektívne prežívanou epistemickou istotou, a inferenčným, „teoretickým“ poznávaním operujúcim na princípe zdôvodnenia presvedčení. Funkcia a prítomnosť druhej spomínanej formy spracovávania sa naplno prejaví v prípade deficitu implicitného mechanizmu. Takéto vysvetlenie by ozrejmovalo fakt, že ľudia s deficitom teórie mysle, avšak s vysokým IQ, dokážu zvládnuť pomerne zložité testy vyžadujúce usudzovanie o intenciách pozorovaných aktérov (napríklad test nesprávnych presvedčení druhého stupňa), treba však podotknúť, že sa im to darí neskôr, pomalšie a s menšou pravdepodobnosťou úspechu ako typicky sa vyvíjajúcim deťom.

To, že niektorí ľudia môžu mať deficit týkajúci sa jedine schopnosti prisudzovať mentálne stavy, pričom ostatné kognitívne schopnosti sú na priemernej, až nadpriemernej úrovni, taktiež možno považovať za dôkaz v prospech modularity tejto schopnosti. Temple Grandinová je azda najznámejším človekom, ktorý nám aj vďaka vysokej inteligencii dokáže sprostredkovať skúsenosť toho, aké je to byť autistom. „Moje dosavadné zručnosti by vydali na slušnú knihovnu,“ ríkala. A dodala, že je má nahrané jako na videokazetách, ktoré si v duchu môže kedykoľvek pustiť a zkoúmať, jak se lidé za určitých okolností chovali. „Přehrává“ si je znovu a znovu, analyzuje je a kousek po kousku srovnává, co v duchu vidí, takže pak může předvídat, jak se budou lidé v určitých situacích chovat. (...) „Je to přísně logický proces,“ vysvětlila mi“ (Sacks 1997, 203). Znamená to, že napríklad k tvrdeniu „A si myslí, že B chce...“, vyjadrenom v kontexte sledovania istej situácie, by vysoko inteligentný človek s deficitom schopnosti čítať myseľ dospel na základe explicitného odvodzovania zo všeobecných pravidiel, abdukciou, testovaním, hodnotením, revidovaním hypotéz a konštruovaním teórií ako nástrojov na chápanie istých pravidielností (McGeer 2001, 115).

Pre autizmus je typická špecifická forma spracovávania informácií, schopnosť všímať si nepatrné detaily a taktiež schopnosť spájať informácie spôsobom, ktorý je z pohľadu typicky sa vyvíjajúcej populácie považovaný za neštandardný. O ľuďoch s deficitom teórie mysle možno povedať, že sú v podobnej pozícii ako vedec, ktorý vytvára teórie o svete nedávajúcim zmysel, respektíve, že sa cítia ako „antropologička na Marse“ (Sacks 1997). „Zdá sa, že sú schopní vysvetľovať a predvídať správanie iných veľmi podobným spôsobom, ako vysvetľujú a predvídajú správanie iných komplexných vecí vo svojom prostredí, pomaly a pomocou namáhavých kalkulácií zakladajúcich sa na obrovskom repertoári pozorovaní“ (McGeer 2001, 115). Je teda možné, že „ľudia s autizmom, a to deti aj dospelí, sú *jediní* ľudia, ktorí skutočne majú a používajú artikulovanú *teóriu* mysle“ (Griffin a Dennett 2008, 268). No napriek tomu by sme nepovedali, že sú v podobnej situácii ako Sellarsov Jones alebo Gopnikovej vedec v kolíske. Veľmi schopní autisti (*high functioning autists* – HFA) sú síce vďaka inteligencii a schopnosti konštruovať teórie o správaní iných schopní fungovať v každodennom svete a dosahovať úctyhodné úspechy,

no napriek tomu, ako sami hovoria, ich deficit im kladie isté limity a „teoretické“ poznanie niekedy nestačí. Domnievam sa, že uvedené príklady oprávňujú skeptický postoj k Sellarsovmu argumentu o empirickom pôvode teórie mysle, ale i ku Gopnikovej teórii formovania teórie s dieťaťom ako malým vedcom v hlavnej úlohe v tom zmysle, že nie sú vyčerpávajúcim opisom procesu kognície. Jednoducho povedané, nejde len o „teóriu“.

Záver. Výsledky experimentov s animáciami typu Heidera a Simmelovej naznačujú, že možno odlišiť stupne vnímania intencionality – napríklad vnímanie jednoduchých zámerov na dosiahnutie istého cieľa sa zdá byť u ľudí s deficitom teórie mysle plne funkčné. Taktiež sa zdá, že vnímanie jednoduchých pohybov s istým zámerom, cieľom, má jednotlivé stupne od najjednoduchších (Gergely et al. 1995) k zložitejším. Je otázne, či v týchto prípadoch ide o rôzne moduly. Ak áno, tak sa môžeme pýtať ďalej: Koľko modulov na vnímanie intencionality možno identifikovať a v čom presne sa ich funkcie líšia? Pozorovanie významných odchýlok vo výsledkoch istých experimentov, napríklad v spomínanom prípade s animáciami, by mohlo odhaliť jemnejšie delenia. Vzhľadom na teóriu mysle je však rozhodujúca otázka radikálnej odlišnosti schopnosti vnímať zámyery a schopnosti vnímať aktérov ako konajúcich na základe túžob a presvedčení. „Cieľom musí byť určiť typ spojenia, ktoré sa preruší pri prechode od porozumenia zámerom k usudzovaniu na to, čo je v pozadí činu, na sprievodné mentálne stavy“ (McAleer et al. 2011). Súčasťou riešenia tohto problému musí byť analýza rozdielu medzi jednotlivými stupňami intencionality, ktorá nám umožní objasniť rozdiel vo funkcii jednotlivých systémov detegujúcich intencie (náčrt tohto postupu možno nájsť napríklad v práci Griffina a Dennetta 2008).

Vráťme sa však k charakteru teórie mysle a k otázke, či môže byť modulárna. Na základe uvedených príkladov môžeme povedať, že spĺňa isté charakteristiky modularity, a taktiež sa zdá, že takýto typ opisu architektúry mysle je adekvátnejší než „teoretický“ model. Modulárny prístup však musí čeliť námietkam, ktoré poukazujú na to, že kritériá, akými sú napríklad informačná uzavretosť a špecifickosť domény, nie je jednoduché vzťahovať na schopnosť čítať myseľ. Myseľ totiž často pripisujeme i objektom, ktoré nepatria do domény spoločensky situovaných aktérov (napríklad geometrické útvary, antropomorfizmus). Podobne i tvrdenie, že rozmýšľanie o myšliach je uzavreté vzhľadom na ostatné poznanie, sa zdá byť ťažko obhájiteľné. Z toho buď vyplýva, že je potrebné zmeniť kritériá modularity (obzvlášť špecifickosť domény a informačnú uzavretosť) a začať chápať moduly v širokom, liberálnom zmysle ako viac-menej otvorené funkčné jednotky (čo však môže mať za následok stratu explanačnej sily tejto teórie) (Gopnik 1996), alebo to znamená, že teória modularity je neadekvátne a treba ju opustiť.

Literatúra

- ABELL, F., HAPPÉ, F., & FRITH, U. (2000): Do triangles play tricks? Attribution of mental states to animated shapes in normal and abnormal development. *Cognitive Development*, 15, 1-16.
- BARON-COHEN, S. (1997): *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.

- BARON-COHEN, S. (2009): *Duševná slepota – nevidieť do mysle, Esej o autizme a teórii mysle*. Bratislava: Vydavateľstvo Európa
- BARON-COHEN, S., LESLIE, A. M., FRITH, U. (1985): Does the autistic child have a “theory of mind”? *Cognition*, 21 (1), 37-46.
- CASTELLI, F., FRITH, C., HAPPE, F., FRITH, U. (2002): Autism, Asperger Syndrome and brain mechanisms for the attribution of mental states to animated shapes. *Brain*, 125, 1839-1849.
- CASTELLI, F., HAPPE, F., FRITH, U., FRITH, C. (2000): Movement and Mind: A Functional Imaging Study of Perception and Interpretation of Complex Intentional Movement Patterns. *Neuroimage*, 12, 314-325
- CHOMSKY, N. (1980): *Rules and Representations*. Oxford: Blackwell.
- FODOR, J. (1983): *Modularity of Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- FODOR, J. A. (1985): Precis of the Modularity of Mind. *The Behavioral and Brain Sciences*, 8 (1), 1-5.
- GERGELY, G., NADASDY, Z., CSIBRA, G., BIRÓ, S. (1995): Taking the intentional stance at 12 months of age. *Cognition*, 56 (2), 165-193.
- GOPNIK, A. (1996): Theories and Modules: Creation myths, developmental realities and Neurath’s boat. In: Carruthers, P., Smith, P. K.: *Theories of Theories of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 169-183.
- GOPNIK, A., MELTZOFF A. N., KUHL P. K. (2000): *Scientist in the Crib: What Early Learning Tells Us About the Mind*. New York: HarperCollins Publishers.
- GRIFFIN, R., DENNETT, D. C. (2008): *What does the study of autism tell us about the craft of folk psychology?* In: Striano, T. – Reid, V. (Eds.) *Social Cognition: Development, Neuroscience, and Autism*. Wiley-Blackwell, 254-280.
- HEIDER, F., SIMMEL, M. (1944): An experimental study of apparent behavior. *Am. J. Psychol.*, 57, 243-259.
- KLIN, A. (2000): Attributing social meaning to ambiguous visual stimuli in higher functioning autism and Asperger syndrome: The Social Attribution Task. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 831-846.
- LILLARD A. S., SKIBBE L. (2005): Theory of Mind: Conscious Attribution and Spontaneous Trait Inference. In: Hassin R. R., Uleman J. S., Bargh J. A.: *The New Unconscious*. Oxford: Oxford University Press.
- MCALEER, P., KAY J. W., POLLICK F. E., RUTHERFORD M. D. (2011): Intention perception in high functioning people with Autism Spectrum Disorders using animacy displays derived from human actions. *Autism Dev Disord*, Aug, 41 (8), 1064.
- MCGEER, V. (2001): Psycho-practice, psycho-theory and the contrastive case of autism: How practices of mind become second-nature. *Journal of Consciousness Studies*, 8 (5-7), 109-132.
- SACKS, O. (1986): *Man Who Mistook His Wife For a Hat*. London: Picador Macmillan.
- SACKS, O. (1997): *Antropoložka na Marsu*. Praha: Mladá fronta.
- SCHOLL, B. J., LESLIE, A. M. (1999): Modularity, Development and “Theory of Mind”. *Mind and Language*, 14 (1), March, 131-153.
- SELLARS, W. (1963): Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, Perception, and Reality*. London: Routledge, 127-196.

Juraj Bánovský
 Katedra filozofie FHV UMB
 Tajovského 10
 974 01 Banská Bystrica
 SR
 e-mail: juraj.banovsky@umb.sk